

Міністерство освіти і науки
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **ЛАНДШАФТНО-ОЦІНОЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ (ЗБАЛАНСОВАНОГО)
РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Geob1-M19
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
Коновалова Марина Вікторівна

Керівник:

Касіяник І.П., кандидат географічних наук, доцент
кафедри географії та методики її викладання

Рецензент:

Придеткевич С.С., кандидат географічних наук,
старший викладач кафедри географії та методики її
викладання

Кам'янець-Подільський – 2020 року

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ОТГ	–	об'єднана територіальна громада
ПРП	–	природно-ресурсний потенціал
ПТК	–	природно-територіальний комплекс
Смт.	–	селище міського типу
АПК	–	аграрно-промисловий комплекс

Зміст

Перелік умовних скорочень.....	2
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження.....	7
1.1. Принципи ландшафтно-географічних досліджень.....	7
1.2. Критерії господарської оцінки ландшафтів.....	16
1.3. Методика дослідної роботи.....	22
1.4. Умови безпечної діяльності при проведенні досліджень.....	25
РОЗДІЛ 2. Фізико-географічні умови території Вінницької області.....	28
2.1. Літологічна будова.....	28
2.2. Рельєф.....	32
2.3. Кліматичні особливості та гідрологічна система	34
2.4. Ґрунтовий покрив	37
2.5. Структура ландшафтів та фізико-географічне районування	44
РОЗДІЛ 3. Регіональна оцінка особливостей ландшафтів з позиції збалансованого природокористування	48
3.1. Середньобузька височинна область.....	48
3.2. Придністровсько-Східноподільська височинна область.....	58
3.3. Північнопридніпровські та Центральнопридніпровська області.....	65
3.4. Південноподільська та Південнопридніпровська області.....	68
РОЗДІЛ 4. Індикатори ландшафтної відповідності системи природокористування	71
4.1. Оцінка збалансованості сучасної системи природокористування.....	71
4.2. Екологічні проблеми, як показник відповідності господарського впливу.....	75
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток системи природокористування це процес цілеспрямованого впливу на ландшафти з метою їх перетворення до потреб суспільства. При цьому відбувається перетворення їх окремих компонентів, або спостерігається докорінна зміна регіональної геосистеми. При цьому можливі два головні наслідки: підвищення економічної продуктивності ландшафту із збереженням компонентної стійкості або деградація із поступовою або різкою втратою продуктивності.

Традиційні форми господарювання й особливості внутрішньої політики зумовили виникнення загалом не збалансованої структури природокористування, яка нездатна забезпечити комфортних умов проживання населення, збереження та відтворення природних властивостей ландшафтів, а також є економічно неефективною при тривалій експлуатації. Такі проблеми вимагають реструктуризації системи природокористування відповідно до принципів концепції збалансованого розвитку [11, 57, 58].

Дослідження ландшафтів з позиції збалансованого природокористування, в межах Вінницької області, є надзвичайно актуальним в умовах формування господарських концепцій новостворених ОТГ, і відповідно виробничої спеціалізації регіону [27, 32]. Аналіз екологічних проблем ландшафтно-невідповідності структури природокористування, особливостей їх територіального прояву й оцінка дестабілізуючого впливу, – обумовлюють розробку практичних заходів з їх розв'язання в конкретному регіоні. Вказані причини визначили необхідність здійснення дослідження, присвяченого питанням господарської оцінки ландшафтів у межах Вінницької області.

Еколого-географічні засади дослідження землекористування в системі природокористування закладені в працях І.П. Герасимова (1976), М.Ф. Реймерса (1990), А.Г. Ісаченка (1980), О.І. Шаблія (2003), М.Д. Гродзинського (1998, 2005), С.І. Кукурудзи (2001), В.М. Пащенко (1999), В.М. Петліна (2008), С.А. Генсірука (1992), В.А. Барановського (2003), Ю. Одума (1986) та інших. Вагомий

вклад у розробку методичних підходів до аналізу і оцінки структури землекористування з позицій сталого розвитку внесли О.Г.Топчієв (2005), В.П. Руденко (1995), П.Г. Шищенко (1999), Л.П. Царик (2008), Г.І. Швєбс (1987), Л.І. Воропай (1981), В.М. Гуцуляк (2008), З.П. Паньків (2006), З.М. Герасимів (2006) та інші. Ландшафтна структура та регіональні аспекти землекористування в межах Подільського регіону у тому числі території Вінницької області висвітлені в працях Г.І. Денисика (1998-2020), Т.Л. Андрієнко (1998-2017), І.Є. Журби (2001-2018) та інших. На цих ідеях базувалося і наше дослідження

Мета дослідження: регіональна оцінка ландшафтів Вінницької області з позицій збалансованого природокористування.

Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання**:

- узагальнити теоретико-методологічні підходи до проведення еколого-географічного аналізу та оцінки ландшафтів з позиції збалансованого природокористування;
- проаналізувати регіональні особливості ландшафтів території Вінницької області у розрізі фізико-географічних таксонів;
- здійснити аналіз та оцінку ступеня антропогенної перетвореності ландшафтів Вінницької області;
- встановити критерії відповідності сучасної регіональної системи природокористування території Вінницької області до ландшафтних особливостей;

Об'єктом дослідження виступає регіональна структура ландшафтів Вінницької області.

Предметом дослідження є методичні та прикладні засади оцінки використання регіональних ландшафтів Вінницької області з позицій раціонального природокористування.

Методи дослідження. Еколого-географічний аналіз та оцінювання території базувались на методах первинного збору та обробки інформації, статистичному, порівняльно-географічному, математичному, картографічному, систематизації та логічного узагальнення, прогнозування, розрахунково-конструктивному. В

роботі використані матеріали Держуправління екології та природних ресурсів Вінницької області, відділів земельних ресурсів.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні регіональної структури ландшафтів у розрізі низових фізико-географічних таксонів, як основи розробки проектів збалансованого природокористування. При цьому розглядається необхідність адаптації господарських систем адміністративних таксонів до конфігурації ландшафтів, у тому числі локальної інтеграції форм природокористування чи їх кооперування.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її матеріалів при плануванні розвитку господарського комплексу досліджуваної території, зокрема перегляд системи природокористування в межах низових адміністративних таксонів.

Апробація результатів дипломної роботи. Основні положення магістерської роботи доповідались і обговорювались на науковій конференції, а саме: на підсумковій науковій конференції студентів та магістрантів.

Публікації. Основні положення магістерської роботи опубліковані в збірниках наукових праць підсумкової наукової конференції студентів та магістрантів.

Структура та обсяг роботи. Робота викладена на 89 сторінках машинописного тексту та складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 61 найменування і додатків.

ВИСНОВКИ

Господарський аспект дослідження ландшафтів у межах Вінницької області, є надзвичайно актуальним в умовах реструктуризації сучасних земельних відносин обумовлених адміністративною реформою. Вивчення умов оптимізації господарської системи у відповідності до регіональних особливостей ландшафтів, особливостей їх територіального прояву й оцінка дестабілізуючого впливу, – обумовлюють розробку практичних заходів з їх розв’язання в конкретному регіоні.

Методологічну об’єктивність досліджень визначило використання базових принципів ландшафтних досліджень (історизм, генетизм, уніформізм, емерджентність). Для оцінки їх господарських умов використання застосовувалися гуманістичний та еколого-географічний принципи. Методичною основою виступили літературний та картографічний методи, а також спостереження і авторський досвід.

Сучасна структура ландшафтів території області є результатом тривалого континентального розвитку з моменту відступу Сарматського моря. Основними чинниками розвитку ландшафтів виступали неотектонічні рухи території та кліматичні параметри. Вони у свою чергу визначали інтенсивність прояву основних генетичних процесів: ерозійно-аккумулятивної діяльності водотоків, поширення рослинності та ґрунтоутворення. Протягом голоцену посилювався антропогенний вплив на трансформацію ландшафтів, і як наслідок сьогодні практично усі компоненти зазнали суттєвої модифікації. Зараз у регіоні домінують височинні горбисті та вирівняні вододільсні плакори, а також терасовані річкові долини.

У структурі районування територія області розміщена в межах Лісостепової зони, Подільсько-Придніпровського краю, у складі семи областей та відповідних районів. У їх розрізі здійснені характеристика та аналітична оцінка ландшафтів.

Параметри відповідності системи природокористування до генетичних особливостей ландшафтів демонструють неоднозначні результати. А більші

площі еколого стабілізуючих форм природокористування притаманні Придністровським районам та регіонам зі складним рельєфом перехватів реліктових річкових долин і ерозійно-небезпечних вододільних останців. У перших двох випадках значні площі натуральних ландшафтів збережені завдяки технічним обмеженням їх господарського використання. У останньому – формування антропогенних неаграрних фітоценозів обумовлена протиерозійними заходами..

Найвищий рівень активності яроутворення характерний для долини р. Дністер та головних вододільних регіонів. Найбільші втрати ґрунтового компоненту характерні для вододільних регіонів. Зокрема для Дістровсько-бузького вододілу. Висока еродованість у південній частині пояснюється проявами дефляції після руйнування степових фітоценозів. А зростання еродованості у верхів'ї р. Рось її активною регресивним розширенням, у комплексі із домінуванням спадистих розораних схилів.

Загалом охарактеризовані показники демонструють суттєву невідповідність впливу системи природокористування та неврахування регіональних особливостей ландшафтів. Для вирішення вказаного протиріччя необхідні локальні дослідження на рівні ОТГ з позицій тривалої реорганізації господарства на основі максимального використання потенціалу ландшафтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О.М. Екологічне картування. / О.М.Адаменко, Г.І. Рудько, Л.М. Консевич. – Івано-Франківськ: ІМЕ, 2003. – 580 с.
2. Анучин В.А. Основы природопользования: теоретический аспект / В.А. Анучин – Москва: Мысль, 1978. – 293 с.
3. Бадрак О. Еколого-економічна ефективність природного відтворення техногенно порушених ландшафтів // О. Бадрак – Економіка України. – 2003. – № 8. – С. 71–76.
4. Баженов Л.В. Про заселення середнього Подністров'я в ІХ-ХІ ст. / Л.В.Баженов // Матеріали ІV Міжнародної конференції студентів і молодих вчених. – 1996р. – С. 177–178.
5. Барановський В.А. Екологічний фактор сталого розвитку / В.А. Барановський // Екологічний вісник. – 2003. – Травень-червень. – С. 27–30.
6. Бахмат М.І. Природні кормові угіддя області / М.І. Бахмат // Проблеми економічної географії Поділля. Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський (8-9 червня 1988р.) – 1988р. – 224 с.
7. Бенг О.Й. Екологічний ризик використання надр в Україні / О.Й. Бенг, В.П. Іванчиков – Актуальні проблеми екології України. – К.: АТ «Надра», 1997. – С. 3–4.
8. Бибииков С.Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья / С.Н.Бибииков // Советская археология. – М: Наука – 1965. – № 1. – С. 48–62.
9. Брилінський С.М. Захисне лісорозведення / С.М. Брилінський // Екологічні аспекти охорони родючості ґрунтів і навколишнього природного середовища: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18-19 травня 2006р.). – Т.: Воля, 2006. – С. 22–26.
10. Винокур І.С. Природне середовище і продуктивні сили Поділля від кам'яного віку до середньовіччя / І.С. Винокур // Проблеми екології Поділля. Тези доповідей наукових конференцій. – Кам'янець-Подільський. – 1989р. – С. 242–243.

11. Воропай Л.И. Эрозионные процессы на среднем Приднестровье / Л.И. Воропай Н.А. Куница // Вестник Москов. ун-та, серия V. География. – 1965. – № 5.
12. Воропай Л.И. Методологические основы разработки проблем рационального природопользования / Л.И. Воропай // Физическая география и геоморфология. – Вып. 25. – Киев: В.Ш., 1981. – С. 3–10.
13. Гавриленко Е.П. Ландшафтно-экологическое обоснование территориальных схем природопользования / Е.П. Гавриленко. – К.: Фитосоциоцентр, 2003. – 188 с.
14. Гавриленко О.П. Екогеографія України / О.П. Гавриленко. – К.: Знання, 2008. – 646 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
15. Галицкий В.И. Оптимизация природной среды. / В.И. Галицкий – К.: Наук. думка, 1989. – 170 с.
16. Географічна енциклопедія України – К.: Українська Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1993. Т.3. – 480 с.
17. Генсірук С.А. Регіональне природокористування. / С.А. Генсірук – Львів: Світ, 1992. – 335 с.
18. Геренчук К.І. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів / К.І. Геренчук, М.М. Койнов, П.М. Цись. – Львів: Видавництво ЛУ, 1964. – 222 с.
19. Голубець М.А. Суть поняття оптимізації / М.А.Голубець // Антропогенні зміни біогеоценологічного покриву в Карпатському регіоні. – Київ: Наук. думка, 1994. – С. 113–119.
20. Городецький С.І. Сільське господарство Поділля перед світовою війною / С.І. Городецький – Вінниця, 1929. – 206 с.
21. Гуцал А.Ф. Сільськогосподарське виробництво доби раннього заліза Середнього Подністров'я / А.Ф. Гуцал // Проблеми економічної географії Поділля. Тези доповідей наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 8 – 9 червня 1988р.). – м. Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 178–179.

22. Даниленко О.А. Програма використання та охорони земель – важлива складова земельної реформи / О.А. Даниленко // Землевпорядний вісник. – 2005. – № 2. – С. 24–27.
23. Декларація міжнародної конференції ООН «Навколишнє середовище і розвиток» // Український екологічний вісник. – №3. – К: Ойкумена, 1992. С. 12 – 35.
24. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. / Г.І. Денисик – Вінниця: Арбат, 1998. – 289 с.
25. Денисик Г.І. З історії розвитку сільськогосподарських ландшафтів Поділля / Г.І. Денисик // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський. – 1988 – С. 149–150.
26. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
27. Дроздовский Э.Е. Методологические проблемы рационализации ресурсопользования. / Э.Е. Дроздовский – Иркутск: Изд-во Ирк. Ун-та, 1986. – 278 с.
28. Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія: Толстоухов (головний редактор) [та ін.] – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007–2008.
29. Екологічне право України: Навч. Посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
30. Екологічний потенціал наземних екосистем / за ред. М.А.Голубця – Львів: Поллі, 2003. – 180 с.
31. Екологія і екологічне законодавство України / за ред. В.І. Андрейцева – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 560 с.
32. Завальнюк О.М. Структура сільськогосподарських угідь Поділля у дожовтневий період / О.М. Завальнюк, А.О. Леоненко // Проблеми економічної географії Поділля. Тези доповідей наукової конференції (Кам'янець-Подільський 8-9 червня 1988р.). – Кам'янець-Подільський, 1988 – С. 16–17.
33. Закон України «Про загальну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки». – К., 2000. – 27 с.

- 34.** Заповідне Поділля. Краєзнавчі нариси / Під. ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: Тезис, 2000. – 104 с.
- 35.** Заповідні перлини Хмельниччини / Під. ред.. Т.Л. Андрієнко. – Хмельницький: ПАВФ «Інтрада», 2006. – 220 с.
- 36.** Канаш О.П. Екологічні погляди на певні економічні проблеми землекористування / О.П. Канаш // Землеустрій і кадастр. – 2006. – №1. – С. 32–
- 37.** Картографическое обоснование территориального планирования / Під ред. Л.Г.Руденка. – К.: Наукова думка, 1984. – 168 с.
- 38.** Кіпчач Ф.Я. Метризація екологічного стану земельних ресурсів лісостепових ландшафтів / Ф.Я. Кіпчач, С.І. Кукурудза. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 119 с.
- 39.** Кияк С.Р. Ландшафтні принципи обґрунтування проектів контурно-меліоративного землеробства / С.Р. Кияк // Проблеми екології поділля. Тези доповідей наукових конференцій. М. Кам'янець-Подільський. – 1989р. – С. 148 – 150.
- 40.** Ковалишин Д.І. Екологічні наслідки осушення ґрунтів Подільської височини / [Д.І. Ковалишин, Й.М. Свинко, І.В. Мацько, Н.М. Брус] // Проблеми охорони природи і відтворення природно-ресурсного потенціалу Західного Поділля. Тернопіль, 1990. – Т.2. – С. 17–19.
- 41.** Концепція екологічної освіти України. – Київ, 2001. – 23 с.
- 42.** Маринич О.М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // [О.М. Маринич, Г.О. Пархоменко, О.М. Петренко, П.Г.Шищенко] // Український географічний журнал. – 2003. – № 1 (41). – С.16–20.
- 43.** Москалюк К. Геоморфологічне районування Подільських Товтр // К. Москалюк. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: географія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ. – №1. – 2007. – 224 – С. 45–56.
- 44.** Назаренко І.І. Ґрунтознавство: Підручник / І.І. Назаренко, С.М. Польчина, В.А. Нікорич. – Чернівці, 2003. – 400 с.

45. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2000 році. – К.: Видавництво Раєвського, 2001. – 184 с.
46. Одум Ю. Экология. – В 2-х томах. / Ю. Одум. – Москва: Мир, 1986. Т.1. – 326 с.; Т.2 – 376 с.
47. Паньків З.П. Земельні ресурси: Навчальний посібник / З.П. Паньків. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с.
48. Пащенко В.М. Землезнання. Методологія природничо-географічних наук / В.М. Пащенко – К., 2000. – С. 115–155.
49. Писаренко М.В. Основні підходи до оптимізації структури агроєкосистем / М.В. Писаренко, А.В. Калініченко, Ю.В. Шмиголь // Агроєкологічний журнал. – 2005. – № 4. – С. 3–5.
50. . Путівник / В.О. Радзієвський, В.О. Бурма. – Львів: Каменярь, 1971. – 184 с.
51. Радиация. Дозы, эффекты, риск. Пер. с англ. – М.: Мир, 1990. – 79 с.
52. Романюк Ф.Г. Географія промисловості Хмельниччини наприкінці 30-х років / Ф.Г. Романюк // Проблеми економічної географії Поділля. Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський: Вид-во КППУ, 1988. – 224 с.
53. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник / В.П. Руденко. – К.: ВД «К. – М. Академія» - Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 569 с.
54. Середнє Придністров'я / Під. ред. Г.І. Денисика. – Вінниця, ПП. «Видавництво «Теза», 2007. – 431 с.
55. Сивий М.Я. Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз і синтез. Монографія / М.Я. Сивий. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 656 с.
56. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області) / Л.П. Царик. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 256 с.
57. Швебс Г.И. Контурное земледелие / Г.И. Швебс. – Одесса, 1985. – 55 с.

- 58.** Швєбс Г.И. Территориальная организация землепользования и мелиорация земель / Г.И. Швєбс // Физическая география и геоморфология. – 1987. – Вип. 34. – С. 96–100.
- 59.** Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. Монографія / П.Г. Шищенко. – Киев: Фитосоциоцентр, 1999. – 284 с.
- 60.** Шищенко П.Г. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території України на основі картографічного моделювання / П.Г.Шищенко, В.А.Барановський // Регіональні екологічні проблеми: Зб. наук. пр. – К.: ВГЛ «Обрії», 2002. – С. 17–19.
- 61.** Янковська В.Л. Стійкість біоти до антропогенного навантаження: методичні і прикладні аспекти / В.Л. Янковська // Наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль, 2002. – С. 66–68